

Bertso-paperen eta baladen sailkapenez gogoetak & oharrak edizio baterako

URKIZU, Patri

UNEDeko irakaslea eta euskaltzain urgazlea

Jasotze data: 2011-03-11

Onarpen data: 2011-06-24

Lan honetan euskal literaturaren historia osatzerakoan bertso-paperek eta baladek duten lekuaz egiten da gogoeta. Horretarako, lehenik, bertso-paperek eta baladak sailkatzeko egin diren saioen berri eman da, horietan erabilitako irizpideak aztertuz; eta ondoren, euskal literaturaren bilakaeran bertso-paperek eta baladak kokatzeko proposamen eta sailkapena egin da.

Hitz-gakoak: literaturaren historia, periodizazioa, ahozko tradizioa, bertso-paperek, balada.

En este trabajo se reflexiona sobre el papel que les corresponde a los versos escritos y a las baladas, a la hora de conformar la historia de la literatura vasca. Para ello, en primer lugar se da noticia de los intentos por clasificar los citados versos escritos y baladas, y los criterios utilizados con ese fin. Seguidamente se hace una propuesta para clasificar y situar los citados versos y baladas, en el desarrollo de la literatura vasca.

Palabras clave: historia de la literatura, periodización, tradición oral, versos escritos, balada.

Ce travail est une réflexion sur la place qu'occupent les vers écrits et les ballades dans l'histoire de la littérature basque. On étudie d'abord les tentatives de classement de ces vers écrits et de ces ballades ainsi que les critères qui ont été utilisés pour cela. Il s'agit ensuite d'une proposition pour classer et situer ces vers et ballades dans la littérature basque.

Mots-clés : histoire de la littérature, périodisation, tradition orale, vers écrits, ballade.

This paper reflects on the place occupied by popular written verses and ballads in the history of Basque literature. Firstly, it reports on the attempts to classify written verses and ballads by analysing the criteria used for this purpose; and secondly, it puts forward a proposal to classify written verses and ballads and situate them within the evolution of Basque literature.

Keywords: the history of literature, periodisation, oral tradition, popular written verses, ballad.

La narración en verso, especialmente si es de origen popular, más que fuente de poesía suele ser, de ordinario, vertedero de humorismo. Si, trascendiendo este carácter y subiendo por lo mismo su interés, canta sucesos trágicos, la varita clasificadora del folklorista la hace saltar de su puesto incluyéndola en el número de endechas y elegías. Cuando, sin remontar tan alto, la narración es de sucesos imaginarios que borda la fantasía, la creación del poeta pide otro grupo en que alistarse y pasa al de los romances.

Resurrección Mª de Azkue, *Cancionero Popular Vasco*, T. II, Bilbao 1918, Reed. 1968, 728.

[...] Es indudable que las baladas vascas podían, o podrán en el futuro, publicarse de otra forma; **con otros títulos y otra ordenación**; añadiendo y suprimiendo temas o versiones; con estudios pormenorizados, narratológicos, históricos, etnográficos o lo que se desee en cada tema; con índices, gráficos y mapas, etc., etc.. Pero esto sería otra obra, no necesariamente mejor ni más útil, y no la de Zavala. Con *Euskal erromantzeak* disponemos de la compilación más copiosa de baladas del País Vasco nunca publicada. Varias decenas de excelentes textos, con sus melodías, se incorporan definitivamente al patrimonio cultural euskérico, y se ha evitado que colecciones casi míticas como las de Augustin Chaho y Aitzol siguieran permaneciendo ocultas o se perdieran para siempre. Los textos, editados con rigor, puntuados de forma coherente, y **ordenados por temas** facilitarán la lectura y ahorrarán la consulta simultánea y enojosa de libros, artículos de revista y otras fuentes, a quien desee conocer todos los testimonios conocidos de una balada concreta.

Jesús Antonio Cid, «Romancero hispánico y balada vasca», *Antonio Zavalaren ohoretan*. Deustuko Unibertsitatea. Bilbao, 2000, 100.

Zein izan daitezke irizpide nagusiak **EUSKAL LITERATURAREN ANTOLOGIA** bat moldatzerakoan? Zein epetan edo kultura mugimendutan berezitu behar da? Nolako aldizkatze edo periodizazioak egin behar dira? Ipar eta Hego Euskal Herrien berezitasunak nola isla daitezke? Sailkapen kronologikoa edota jeneroka egin behar da? Zein iritziren arabera? Non eta nola kokatu behar ditugu kanta zaharrak, baladak edota bertso-paperak? Galdera hauek gure Euskaltzaindiako Literatur Batzordeko, (LIB)-eko bil-

kuretan eztabaida eta sesio luzeak sorrarazi dizkigu eta ene oraingo solasa ildo hortatik doa. Ea zerbaitetarako balio duen.

Ez da benetan erraza poesiaren edo bertsoen antologia bat egiterakoan aurkitzea irakurle guztien edo are gutxiago adituen gogoia erabat asebeteko duen soluzio magikoa. Beraz, prestatzen ari den ANTOLOGIARako agian eztabaidagarri eta irizpide zenbait finkatzeko baliagarri izan daitezkeelako hasi naiz gogoeta hauek prestatzen.

1. Esan behar dut, dena den, Antonio Zavalaren hondarea konpontzen eta digitalizatzen ari direnez Donostiako KM kulturunean, hemengo nire gogoetak baldintzatuak daudela eta ezin daitezkeela izan ez exaustiboak, ez betirakoak, partzialak eta bapatekoak baizik. Lehenik, beraz, katalogatu behar harko lirateke bertso-paper guztiak, zuzen zuzen, katalogo honetan zehaztuz ahal balitz: egilea, bilduma¹, inprimategia² urtea eta gaia. Eta faksimileak argitara eman.

¹ **BILDUMAK:** 1. Arantzazukoa; 2. Loiolakoa; 3. Frantziako Liburutegi Nazionalekoa; 4. Baionako Euskal Erakustegikoa; 5. Anton Abbadia; 6. Louis Lucien Bonaparte; 7. Agosti Chaho & George Lacombe; 8. Jose Manterola; 9. Santisteban aitasemeak; 10. Gregorio Mujika; 11. Julio de Urquijo; 12. Aitzol; 13. Ambrosio Zatarain; 14. Apalategi, 15. Manuel Lekuona; 16. Antonio Zavala...

² **INPRENTAK:** GIPUZKOA: **Azpeitia:** Pablo Martinez (...1864...); **Beasain:** Zunzunegi; **Bergara:** Francisco Mª Machain (...1865...), Jose Undiano (...1850), Manuel Imaz (...1861), Juan Lopez; **Deba;** **Donostia:** Ignazio Ramon Baroja (...1829...), Pio Baroja (...1846...), Joakin Muñoz Baroja, Pozo y Cia (...1862), Biktoriano Iraola (...1903), Juan Oses y Jernet (...1875), A. Sanz, B. Ramon Sermet, La Voz de Guipúzcoa..., R. Altuna; **Eibar:** Saturnino de Diego (1915), Fernández y Diego, Pedro Orue (1895...); **Errenderia:** Makazaga (1890...), Viuda Valverde (1923...); **Hondarribia:** Pozo; **Irun:** J. Diaz, R. Fernández, R. Ferrer, B. Valverde; **Tolosa:** Pedro Gurrutxaga (...1863), Juan Ignazio Mendizabal (1826-1840), Mendizabalen alarguna (1840-1877), Eusebio Lopez (1877-1900), Lopez Mendizabal (1900-1936), Andres Gorosabel (...1854...), Modesto, Dionisio ta Jose Gorosabel (...1866), La Lama (...1860...); F. Muguerza (...1891), La Editorial Guipuzcoana; **Oñate:** M. Raldua; **Villafraña:** Marqués y SA; **Zarautz:** Elustondo; **Beste zenbait:** Franco & Cia (...1859), J. Iturbe; Necazariyen moldiztegia...

BIZKAIA: **Bermeo:** Gaubeka; **Bilbao:** Antonio de Eguzquiza (...1789); Simon de Larumbe (...1794); J. Basozabal (...1826); Jose Antonio Jauregui (...1829); Eusebio Larumbe (...1831); A. Depont (...1860); Echenagusia; Tipografía Vizcaina Delmas alarguna (...1883); A. Emperaire; Corazón de Jesús; **Durango:** Florentino de Elosu (...1867), Elizalde, Ondaro; **Gernika:**

2. Errazena ohi izan da egilea ezaguna denean eta honen biografia eta kronologia ezagunak direnean, sailkapen kronologikoa egitea. *Gaztaroa*-tik hasi eta (Oihenarten kasuan bezalaxe) Zahartzaroko poemekin edo azkene-koekin bukatzeko. Baina ez da horrelakorik gertatzen ahozko kanta edota balada tradizionalen kasuan, bertso-paperak edo baladak ditugunean aztergai, egilea eta data falta baitzaizkigu askotan.

Bere etorkian baladak beti izan arren poeta zehatz baten emaitza eta sorkuntza honen gizartearen harrerak soilik bilakatzen ditu tradiziozko baladetan, diosku Cidek aipatu lanean. Hauek aldaeretan bizi dira gehienetan, ahoz aho dabilzala aldakor baitira. Hau, ordea, ez da erabat gertatzen erromantze narratiboekin edo balada arruntak bezala deitu izan direnekin. Gainera batzuetan, garbi dago kanta zaharra baino lehenagokoak direla bertso-paper gisa moldaturiko *bertso berriak*. Zeini eman lehentasuna, beraz?

Julio Caro Barojak dioenez³, Literatura historialari batek sailkapenean nagusitzat hartzen ditu orokorrean jeneroak eta formak, Ohitura historialariak, ordea, edo Antropologoarentzat gaiak dira lehenik kontutan hartzeakoak, zer edo zer ikusia honekin izaten ohi duten arren formek.

Angel de Goitia y Hormaechea (...1820), A Egurrola; **Portugalet**: Mariano P. Escartin (...1893)...

ARABA: **Gasteiz-Vitoria**: Juan Pujol (c. 1860), Montepío Diocesano, Manuel Vita (1861)...

NAFARROA: **Iruñea**: Ramon Goñi y Alonso (...1863), Bengarai, J. Lorda (...1880)...

IPAR EUSKAL HERRIA: **Baiona**: Imprimerie Franco-Basque (...1900), Imprimerie Foré et. La-serre (...1853), Imprimerie E. Lasserre (...1855), Imprimerie P. Cazals (...1873), Lamaignère alarguna (1821-1909), C. Lousteau (1876), A. Foltzer (1920...); Lespès soeurs; **Donapaleu**: Clèdes.

Miarritze: Ch. Bauxon;

EUSKAL HERRITIK AT: **Burgos**: (1695); **Eskiule** (1916), **Pabe**:Toneten Alargunsa (1821), Imp. Nouvelle (1876); **Orthez**: J. Goude-Dumesnil (1873); **Akize**: Imp. Nouvelle (1882); **Foix**: Imp. Gadrat aîné (1889); **Tours**; **Buenos Aires**: Lito. La Nueva Centra. Piedad 1.041; **London**: Oop, Flan. Flin (1892); **Oxford** (1907)...

L(eku) G(abe): J. Iturbe, Necazariyen moldiztegia, Jesus Otaño...

³ CARO BAROJA, Julio, *Ensayo sobre la literatura de cordel*. Ediciones de la Revista de Occidente, Madrid 1969, 73.

3. Francisque Michelek jakintsuak *Le Pays Basque...*⁴ plazaratu zue-
nean, euskal literaturari eskaintzen dizkio XI-XVI kapituluak eta hauetarik
lehena, *Poésies Populaires des Basques* izendatzen du honela sailkatzen ditue-
larik euskal kantak eta poemak:

1. Chanson politiques
2. Légendes poétiques
3. Chants funèbres
4. Romances
5. Chants de Montevideo
6. Chansons Morales
7. Satires, eta
8. Chansons diverses.

Charles August Friedrich Mähnen hizkuntzalari alemanak urte berean Ber-
linen beste liburu bat plazaratu zuen euskarari buruz *Denkmaeler der Baskis-
chen Sprache...* deitu zuena (Berlin 1857). Bertan euskal antologia bat ematen
digu eta XX kanta⁵. Hauek nahas-mahas emanak dira, mota orotarikoak
dira, apokrifikoak, politikoak, amodiozkoak, elizakoak, alegiak, baina baita
berak izendatzen dituen bezala *Chanson Érotique* eta *Chanson Bachique* de-
lakoak. Ez da ageri, beraz, orden berezirik ez eta sailkapenean Michelekiko
berdintasun handirik.

Julien Vinson-ek bere aldetik *Le folklore du Pays Basque*⁶ liburu txit inte-
resgarrian beste honako sailkapena ematen digu:

1. Chansons politiques
2. Chansons d'amour
3. Chansons satyriques et humoristiques

⁴ MICHEL, Francisque, *Le Pays Basque, sa population, sa langue, ses mœurs, sa littérature et sa musique*. Fermin Didot, Paris, 1857.

⁵ URKIZU, Patri, «C.A.F. Mähnen Kanta eta Bertso Bilduma. Berlin 1857». EGAN, Donostia 1986, 13-84.

⁶ VINSON, Julien, *Le folklore du Pays Basque. Les littératures populaires de toutes les nations. Traditions, légendes, contes, chansons, proverbes, devinettes, superstitions*. Tome XV. G.P. Maisonneuve & Larose, Paris, 1883.

4. Berceuses
5. Cantinèles et formulettes, eta
6. Chants de quête.

Resurrekzion Maria Azkue eta Aita Donostiak, gure kanta biltzaile handienek ere beren sailkatzeak proposatzen dituzte. Azkuek bere Kantutegitik 267 hautatzen ditu eta hamaika sail bereizten ditu bere ERRI-OLERKIAK atalean⁷, honakoak direnak:

1. Aldartezkoak (39)
2. Dantzarakoak (42)
3. Edaleenak (27)
4. Elizarakoak (18)
5. Eskelarienak (17)
6. Ezteietakoak (20)
7. Gertaridunak (12)
8. Iletak (23)
9. Ipuinak (28)
10. Oneritxizkoak (31), eta
11. Seaska-ondokoak (10).

Bere aldetik, Aita Donostiaren kantutegia argitaratu zutenek⁸ beste honako sailkapena utzi ziguten euskara eta gaztelania nahasiz:

1. Aldrebeskeriak (4)
2. Amorosa (177)
3. Artaxuriketak (32)
4. Báquica (46)
5. Carlita (3)
6. Contrabando (1)
7. Cortesía (1)
8. Cuestación-ronda (19)

⁷ AZKUE, Resurrección María de, *Euskalerrriaren Yakintza (Literatura popular del País Vasco)*. Espasa-Calpe, Madrid, 1947, 13.

⁸ DONOSTIA, P., *Cancionero Vasco*. Vols VI-IX. Ed. P. Jorge Riezu, colaboradores Juan Mari Beltrán y Claudio Zudaire. Eusko Ikaskuntza, Donostia 1994.

9. Cuna (80)
10. Danza (462)
11. Elegía (1)
12. Epitalamio (6)
13. Festiva-satírica (61)
14. Guerra-milicia (14)
15. Humorística (18)
16. Infantil (51)
17. Moral (10)
18. Mutil-zaharra (7)
19. Narrativa (67)
20. Navidad (67)
21. Pelota (8)
22. Religiosa (192)
23. Trabajo (7)

Ikus dezakegunez nahaste-borraste handi-xamarra ageri zaigu gaien ordenatze honetan. Bestalde 1967an Pierre Lafittek⁹ plazaratu *Kantu Kanta Khantore* liburuttoan honela sailkatzen dira:

1. Herria, etchea, lurra.
2. Kantu hunkigarriak
3. Jendetasunezko kantuak
4. Amodiozko kantuak
5. Ixtorio-mixterio
6. Alegiak
7. Itsas-kantuak
8. Irri eta zirika
9. Ostatu kantuak
10. Haur-kantu eta sehaska-kantuak, eta
11. Orotarik: pilota-kantu, soldado-kantu, arto-xuritzeko...

⁹ LAFITTE, Pierre & DASSANCE, Louis, *Kantu, kanta, khantore*. Baiona, Cordelier, 1967, 263. (Aurrerantzean KKK)

Hamaika sail dira, bada, Azkuek eta Lafittek berexi zituztenak sailkatze berdina ez izanik ere. Aipatu dugun lanean Caro Barojak¹⁰ gaztelaniazko erromantzeak direla eta honako 25 mota ezberdin bereizten ditu:

1. Antiguos.
2. Caballerescos.
3. Novelescos; de encantos y prodigios.
4. Novelescos; de amores y aventuras.
5. Novelescos; biográficos y de «ventura» propicia.
6. De cautivos y renegados.
7. De mujeres valientes.
8. De hombres bravos y arriscados.
9. De contrabandistas y guapos.
10. De bandoleros.
11. Históricos.
12. Religiosos; hagiográficos.
13. Religiosos; castigos de Dios.
14. Religiosos; milagros e intervenciones de la Virgen María.
15. Religiosos; expositivos, didácticos.
16. Religiosos; ascéticos.
17. Casos raros y prodigios.
18. Crímenes.
19. Controversias.
20. Satíricos; sobre las mujeres.
21. Satíricos; sobre personas de distinta condición.
22. Narraciones fantásticas; cuentos conocidos en el folklore europeo.
23. Cuentos localizados.
24. Para representar; diálogos y monólogos.
25. Chascos.

Joseba Lakarra eta bestek¹¹ beren liburuaren bostgarren kapituluan Baladen sailkapena dute gaitzat eta aipatu ondoren Di Stefano, Michèlle Débax,

¹⁰ CARO BAROJA, Julio, *Ensayo sobre la literatura de cordel*. Ediciones de la Revista de Occidente, Madrid 1969, 73-74.

¹¹ LAKARRA, Joseba; BIGURI, Koldo; URGELL, Blanka («Maria Goyri» Mintegia, *Euskal baladak. Antologia eta azterketa*. Hordago, Donostia, 1983.

Matthew Hodgart edota Menéndez Pidal artxiboaren argitaratzaileak bi irizpide jasotzen dituzte aipatu edizioan: 1. Hedadura, hots, euskal tradizioan soilik ala beste tradizioetan ere gertatzen diren, eta 2. Gaiak. Eta hauek aurkibidearen arabera honela dituzte sailkatuak:

1. Epikazkoak
2. Maitasuna eta bere ondoriozkoak
 - 2.1. Andere adulteriogileak
 - 2.2. Bahiketak eta sedukzioak
 - 2.3. Maitasun kontrariatuak
 - 2.4. Heriotzaz beste aldeko maitasuna
 - 2.5. Maitasun zintzoa
 - 2.6. Amaginarreba gaiztoa.
3. Bentura ez amodiozkoak
4. Kristau kondairak.

Urte batzuk geroxeago Jon Juaristik bere *Flor de baladas vascas*¹² argitaratu zuen honako sailkapena burutuz:

1. Balada zaharrak
2. Euskal Herriko Baladak
3. Europa guztiko baladak
4. Haur baladak, eta
5. Balada arruntak.

Orotara 26 balada aurkezten ditu, komentatzen eta itzulpena ematen.

Bi urte geroxeago neuk Iparraldeko kanta eta bertso zenbait plazaratu nituenean¹³ bostehun kanta honako hogeitai sailetan banatu nituen, amodiozkoak era berean beste hogeitazpis sailetan banatzen nituelarik:

1. Jendetasunezkoak (1-5).
2. Euskal Herriaren Alde (6-17).
3. Politika (18-30).

¹² JUARISTI, Jon, *Flor de baladas vascas*. Colección Visor de Poesía. Madrid 1989.

¹³ URKIZU, Patri, *Lapuri, Baxanabarre eta Zuberoako bertso eta kantak. I. Anonimoak*. Etor, Donostia 1991.

4. Elizarakoak (31-50).
5. Filosofia (51-58).
6. Alegiak (59-65).
7. Haur eta seaskakoak (66-92).
8. Ostatukoak (93-123).
9. Irri eta ziri (124-182).
10. Ihauteri eta astolasterretakoak (183-188).
11. Xikitoak (189-225).
12. Eskekoak(226-233).
13. Partida eta Amerikakoak (234-251).
14. Ofizioak (252-267).
15. Pilotarienak (268-273).
16. Dantzarienak (274-282).
17. Itsasokoak (283-288).
18. Hiltze, presondegia eta beste istorio (289-312).
19. Gerrakoak (313-336).
20. Amodiozkoak (337-500).

Eta amodiozkoak, esan bezala, beste hogei azpisailetan: leihopeko sere-natak, goizalbakoak, iturrikoak, despedidakoak...

Adolfo Arejita, Igone Etxebarria eta Jaione Ibarra osatu taldeak *Mendebaldeko Euskal Baladak. Antologia*¹⁴ plazaratzerakoan honako hiru sailetan banatzen dituzte, gaztelaniazko itzulpena, doinu eta guzti:

1. Balada tradizionalak (1-9)
2. Balada erlijiosoak (10-17)
3. Bertso narratiboak (18-24).

Eta azkenik Antonio Zavalak 1998an hainbeste itxaroten genuen *Euskal erromantzeak*¹⁵ plazaratu zituenean, honela banandu zituen:

1. Istorikoak / Romances históricos. (1-22)

¹⁴ AREJITA, Adolfo; ETXEBARRIA, Igone; IBARRA, Jaione; *Mendebaldeko Euskal Baladak. Antologia*. Labayru Ikastegia. Bilbao Bizkaia Kutxa 1995.

¹⁵ ZAVALA, Antonio, *Euskal erromantzeak. Romancero Vasco*. Auspoa. Sendoa, Oiartzun 1998.

2. Izen ona / El honor. (23-29)
3. Itzulera / El retorno (30-37)
4. Amodioa / El amor (38-54)
5. Ipuiak / Cuentos y leyendas (55-60)
6. Beranduko erromantzeak / Romances tardíos (61-64)
7. Erlijiozkoak / Religiosos
 - 7.1. Eguberria / Navidad (65-69)
 - 7.2. Jesukristoren Pasioa / Pasión de Jesucristo (70-79)
 - 7.3. Kristau fedea / Fe cristiana (80-86)
 - 7.4. Ama Birjiñaren santutegiak / Santuarios de la Virgen (87-91)
 - 7.5. Santuak / Santoral (92-97)
8. Erromantze puskek / Fragmentos (98-113)
9. Erdi Aroko kantak / Cantares de la Edad Media (114-127)

Baditu Zavalak bertso liburu mordoxka Auspoa Bilduman argitaratuak eta Egile baten inguruan ez zuenean liburu bat paratzen, saiatzen zen gai berezien inguruan prestatzen, hala nola:

Amodioa

- *Amodiozko penak bertso berrietan* (Auspoa 128, 1976)
- *Ezkonduraren bearreko bertsoak* (Auspoa 187, 1986)
- *Neska-mutillaren arteko bertsoak* (Auspoa 186, 1985)
- *Ezkontza galdutako bertsoak* (Auspoa 257, 1999)

Arrantzaleen bizitza

- *Arrantzaleen bizitza* (Auspoa 133, 1978)

Emigrazioa

- *Ameriketako bertsoak* (Auspoa 176, 1984)

Erlijioa

- *Mixioetako bertsoak* (2 T.) (Auspoa 164, 165, 1983)
- *Kristaubidea bertsoetan* (2 T.) (Auspoa 174, 175, 1984)
- *eskeko bertsoak (1814-2000)*. (Auspoa 310, 2008)

Gerra

- *Afrikako gerra. 1859-1860* (Auspoa 129, 1977)
- *Frantsesteke bertsoak* (2 T.) (Auspoa 212, 213, 1991)
- *Frantziako iraultza eta Konbentzioko gerra bertsoetan* (Etor 202, 1989)
- *Karlisten leenengo gerrateko bertsoak* (Auspoa sail nagusia 4, 1992)
- *Karlisten bigarren gerrateko bertsoak* (Auspoa sail nagusia, 1997)
- *Kuba-ko gerra* (Auspoa 161, 1983)
- *Soldaduzkako bertsoak* (Auspoa 139, 1979)

Jan-edanak

- *Jan-edanaren bertsoak* (2 T.), (Auspoa 154, 155, 1982)

Jokoak

- *Euskal jokoak bertsoetan* (2 T.) (Auspoa 180, 183, 1984, 1985)
- *Estropadak bertsoetan* (Auspoa 281, 2003)

Laborarien bizitza

- *Nekazariak bai miseriak* (Auspoa 140, 1979)
- *Noe'ren ontzia* (Auspoa 136, 1979)
- *Baso-mutillak* (Auspoa 134, 1979)

...

Zortzi sail atera zaizkigu baina garbi dago egile ezaguna duten bertsoek askoz ere gai gehiago ukitzen dutela eta hainbat eta hainbat azpisail molda daitezkeela.

Halaber, Zavalak badu artikulu bat beste askoren artean txit interesgarria «Bertso-paperak» deitua, zeinaren hasieran aipatzen duen Iztuetak idatzitako *Guipuzcoaco Provintziaren condaira edo historia...* (1847), non dioen besteak beste, *orai zernai gauzaren berriak paper moldizkidatuetan zabaltzen diraden bezela*¹⁶. *Zernai gauzaren berriak* ematen bazuten garbi dago gaiak ez zirela bi soilik, erlijioa eta gerra adibidez, beste anitz ere tratatzen zituztela baizik.

¹⁶ ZAVALA, Antonio, «Bertso-paperak», *Auspoaren auspoa I (Itzaldiak / conferencias)*, Auspoa 238, Donostia 1996, 325-350.

Zavalak berezi egiten ditu bertso-paperak eta erromantzeak, zeren dioen arabera, *oker ez banago, paperetan inprentatu eta zabaldutako erromantzerik ez dago. Izatekotan ere, bat edo bi geienez.*

Pundu honetan ez nator bat Zavalarekin, batipat kontutan hartzen badiugu Iparraldeko bertso-paperak eta ondoren aurkeztuko ditugun balada edo erromantze arruntak.

4. Garbi dago sailkapen kontuetan bakoitzak bere kopetekoak dituela gogoko.

Adibidez, Lakarrak & besteek hedadura aipatzen dutelarik Balada Propioak eta Amankomunak bereizten dituzte. Lehenean 12 eta bigarreanean 28 ematen dituzte. Honela, hain zuzen:

I.1. Balada zaharrak (I.1. Beotibar; II. Sandailia; III. Aramaioko Kanta; IV. Arrasateko erreketak).

Balada zaharren zatiak (V. Akondiako gudua; VI. Urrexolako gudua; VII. Olaso; VIII. Salinasgo kontea; IX. Juan de Lazkano; X. Ioanikoteren kanta; XI. Txanfarronen kanta; XII. Britainako kantorea).

I.2. Eresiak (E.1. Milia Lasturkoren eresiak; E.II. Martin Bañez Artazu-biagakoren eresia; E.III. Diego Lopez Harokoaren eresia)

Hauei erantsi beharko litzaizkieke bai Antonio Zavalak (*Euskal erromantzeak*, 1998) aipatu Fernando V-ren kanta (1475), Domenjon Gonzalez Andia-ren kanta (c. 1482) eta Naparroako Kondestablearen kanta (1493), bai eta Julen Arriolabengoak¹⁷ aurkiturik kantak Ibarguen-Cachopin-en kronikan, besteak beste: Butroeko andrearen eresia; Salinasko kontea eta Errodrigo Zaratekoa.

Orotara hogueiren bat erliki edo kanta zati edo balada zati lirateke, zeren Beotibarko kanta aurkeztean Garibayk horrelaxe dio, *cuyo comienzo es d'esta*

¹⁷ ARRIOLABENGOA, Julen, *Euskara Ibarguen-Cachopin kronikan. Testu zaharren ediziorako kontribuzioa*. Euskaltzaindia BBK, Bilbao, 2008.

forma. Bestalde beharko litzateke lehenik ikusi ea kanta guzti hauek edo zatiok balada diren¹⁸.

Balada delako hauen tituluak ere aztertu beharko genituzke. Batzuetan izen propio bat besterik ez da erabiltzen (Beotibar...), bestetan *Kanta* hitza erabiltzen da (I.1.III; I.1.X; I.1.XI), orain *Gudua* (I.1.VI; I.1.VI), gero *Eresia* (E.1.; E.II; E.III), eta batean *Kantorea* (I.1.XII) ere bai.

Gure uste apalez batu egin beharko litzateke izendatzeko sistema, eta ez onar adibidez *Kantorea* hitza hegoaldeko erromantze batentzat, zeren ongi badago *Bereterretxen khantorea*-ren kasuan, zubererazko hitza baita, ez dut uste egoki denik izendatzea *Bretainako Kantorea*.

Halaber testu irakurketa zuzenaren alde, esan behar dugu adibidez, Arrasateko erreketaren kanten artean badela irakurketa txar bat edizio batetik besteetara iragan dena: *Guipuz hondo ederric* (Lakarra, et. al., 1983, 23), Juaristi (1989, 22) berdin, Arriolabengoa (2008, 91), edota internet-en www.klasikoak.armiarma.com, azpimarratu arren koordinatu nuen euskal literaturaren historian¹⁹, Mitxelenak egin zuela irakurketa zuzena, alegia, *Guipuz sendo ederric*, orijinalaren fotografiak ongi behatuz.

5. Lakarra et al., «Tradizio moderno textuak» ikertzean bitan banatzen dituzte:

II.1. Balada tradizionalak (XIII-L), eta

II.2. Balada arruntak (A1- A14).

Balada Tradizionalak aztertzean hastean hauen artean kokatzen duten *Ahetzeko anderea-z* ari direlarik, honakoa diote oinoharrean: *Santa Klararen kristau kondairarekin antza izan arren balada gisa ez du kiderik, dakigunez, beste inongo tradiziotan (ikus bere sarrera)*²⁰. Garbi utzi genuen gure lantxo

¹⁸ Ene ustez adibidez XIV. mendean bizi izan ziren Pedro IV de Aragón (1319-1387) eta Juan I de Castilla (1358-1390) gaitzat duen kanta ez litzateke kanta lizun bat baizik, inolako ixtoriorik gabea. (Ik. Patricio Urquizu, *Poesía Vasca. Antología bilingüe*. UNED, Aula abierta, Madrid 2009, 114-115).

¹⁹ URQUIZU, Patricio et al., *Historia de la literatura vasca*. UNED, Madrid, 2000, 115.

²⁰ LAKARRA, Joseba et al., *Aip. Lib*, 99.

batean²¹ paralelismorik ez zaiola falta europear tradizioan, hala nola kanta frantses, italiano eta okzitanoetan, gaia frantsesez *La Maumariée vengée par ses frères*, deitu izan delarik²². Bestalde ez dago dudarik *Urrutiako anderea* gai berari buruzko beste kanta bat dela, edo Orpustanen hitzetan beste bertsio bat.

Sortu nintzan Etxauxian kantaren testu transkripzioa egitean Zavalak < ü > ak ez markatzeaz gain, < h > -ak ere ahanzten ditu, garbi seinatuak daudenak Chahoren kantutegian: *lekhü* (2.2.), *phenax* (2.4., 8.3.), *khanbera* (4.2.), *bilho* (4.4.), *althe* (7.3.), *muthila* (10.1.), *sarthü* (11.3.)...

Frantziako anderea deitu baladaz edo gaztelaniaz la «suegra perversa» denaz hona zer dioen Cid-ek:

Este motivo no tenía correspondencia en los dos textos navarros que se conocían hasta ahora, pero la versión de Gartzain (Irurita, Baztán) facilitada a Aitzol por Bitori Etxebarria en 1934, y publicada por primera vez por Antonio Zavala, muestra que también en el modelo altonavarro existe ese intento frustrado de la esposa de salvar su vida apelando a la codicia del asesino:

– Gaizueu bat urre badut aitetxik emana,
bizik uzten banauena eman datzuet dena.

Baina garbi dago Aitzoli Bitori Etxeberriak bidalitako bertsoa, Gartzaingo Inazia Indaren ahotik jaso ez dela Zavalak ematen duen bezala eta honi Cidek kopiatzen dion legez, hots:

Yendiak eldu dire andik-emendik,
Nere arreba Yuana ezta ageri iñundik.
– Gaizueu bat urre badut aitetxik emana,
Bizik uzten banauena eman daizuet dena.

²¹ URKIZU, Patri, «Viejas baladas vascas del cancionero de Chaho», *Revista de Lenguas y Literaturas catalana, gallega y vasca*. XI, UNED, Madrid 2005, 30-109. Interneten www.uned.es –en aurki daiteke.

²² DONCIEUX, George, *Le Romancéro populaire de la France. Choix de chansons populaires françaises. Textes critiques*. Paris, Émile Bouillon, 1904.

Baizik eta fotokopiak dioenarenaz²³:

Yendiak eldu dire andi emendik
nere afeba Yuana ezte ageri ifondik:
gaizueuet uré baut aitetxi emana
bizik uzten banauena eman daizuet denak.

Zein hobekuntzarik gabe transkribitu beharko litzateke modu honetan:

Jendiak eldu dire andi emendik
Nere arreba Juana ezte ageri ifondik:
– Gaizue²⁴ bet urre baut aitetxi emana
Bizik uzten banauena eman daizuet denak.

Eta ez dira aldaketa horiek bakarrik egiten dituenak bere irakurketan Zavalak. Ondorioz hondar aletxo tipia pilota bilaka daiteke eta azkenean bola handia, eta iristen dena irakurle arruntarengana orijinaletik nahiko urrun egon.

6. Balada arrunten artean bada bat, Lakarrak et al. arabera A.X. dena, nik txikitan amaren ahotik hainbestetan entzun nuena: *Markesaren Alaba* kanta. Arejita eta bestek bertso narratiboak barnean ematen dute berau Fruizko eta Aulestiko aldaeretan. Aldaerok honela ematen dute lehen bertsoa:

A.X. (1960)

Zeruak eta lurrak /	egin zituana /
memoria argitzera /	atoz neregana /
esperantza badaukat /	zedorrek emana /
kunplituko dedala /	desioa dedana. [Lakarra & al., 229]

²³ KM Kulturunea, 091 AIT-93, 003.

²⁴ *Orotariko Hiztegia*: **gaitzeru** (G-goi-to-bet-nav, AN-ulz, L, BN; Ht VocGr 334 (*gaize-*), Lar, Añ (G, AN), HeH Voc, Dv, H), **gaitzuru** (AN-gip-egüés, BN, S, R; Aq 14 (R), Arch ms. (ap. DRA), HeH Voc, Gèze, Ith 44, H, StJayme (BN, ap. DRA)), **gaitziru** (B, S; SP), **graitzu** (Sal; ZMoso 66), **gaitzui** (S), **gaizuru**, **gaiziru**. Ref.: A (*gaitzeru*, *gaitzuru*, *gaitziru*, *graitzu*); A Apend (*graitzu*); Lh (*gaitzirü*, *gaitzuru*); Giese MolinS 623; Iz R 403, Ulz (*gaitzéru*); Lrq (*gaitzuru*); Izeta BHizt (*gaitziru*); Gte Erd 195. ♣Cuartal (medida de capacidad para grano y frutos secos); celemin (en textos bíblicos).

Fruiz (1982)

Zeruak eta lurrak	egin zituena
memorie argitzen	nator neu zeugana.
Esperantza badeukat	berorrek emana
kunpliduko dedala	deseo dedana. [Arejita & al., 114]

Aulesti (1984)

Zeruak eta lurrak	egin zituanak
Memoria argitzen	atoz niregana.
Esperantza badaukat	zerorrek emana,
Kunplituko dedala	desio dedana. [Arejita & al., 117]

Bertso-papera (c.1860)

Ceruac eta lurrac /	eguin zituana /
memoriya arguitzen /	atoz ni regana. / [sic]
esperanza badaucat /	cedorrec emana /
cumplituco dedala /	desio dedana. [Donostiyan, Pozo-ren moldizkiran]

A.X.-ak Euskaltzaindiak, *Euskal-kantak* (Bilbao 1960) dauka iturri gisara. Fruizekoa 1982an eginiko biltze-lanean Katalina Sagastiren ahotik hartua da, eta Aulestikoa 1984an Maria Juana Uriguen-engandik jaso. Eta Pozo-ren moldiztegiak Donostian 1860.urte inguruan funtzionatzen bazegoen garbi dago Sebero Iturrino mutrikuarrak ipinitako BERSO BERRIAC AMORIYO FIÑARENAC²⁵ hedadura aski handia izan zutela eta ez bakarrik Gipuzkoan, zeren Gernikako Imp. Artística de Goitia y Hormaecha-k aldaera oso txikiz honelako titulua ipini zion: *Marquesaren Alabaren Bertso Berriac*.

Edizio bat egiterakoan ene ustez lehenetsi beharko litzatekeela bertso-papera, oinoharretan, noski, aipatuz nola bilakatu diren *Mendebaldeko Euskal Baladak* bezala, egun interneten musika talde ezberdinen bertso ezberdinak entzun daitezkeela eta antzerki ere bilakatu izan dela²⁶...

Zavalak garbi uzten du gainera zein izan daitekeen bertso-paperean iturria, alegia, gaztelaniazko literaturan ospetsua den *Los amantes de*

²⁵ KM kulturunea, C-563 F-34.

²⁶ ETXAIDE, Jon, «Markesaren alaba». EGAN, Donostia 1958, 265-299.

*Teruel*²⁷ leienda, zeini buruz idatzi dituzten Pérez de Montalban, Tirso de Molina, Hartzenbusch eta Tomás Bretonek besteen artean poemak, antzerkiak eta opera. Bestalde ezaguna da ere gaiak baduela XIV. mendeko etorki ospetsua, hots, Boccaccioren *Il Decamerone*-ko *Gerolamo eta Salvestraren ixtorioa*. Baina kasu honetan alderantzizkoak ziren aberastasunak. Gerolamo zen aberatsa eta Salvestra, sastre pobre baten alaba.

7. Eta Lakarrak & al., ematen dutenean antologiaren amaieran FI, FII bezala *Balada apokrifoa* bezala *Altabizkarko kantua* eta *Leloren kanta*, ongi dagoela esan behar dugu sail hori berezitzea, eta sail horretan beharko lukeela adibidez joan *Romances históricos* bezala lehen sailean Zavalak aipatzen duen *Gainkoak deizula egun on*, (1998:83-88) zeina *Urthubiako alaba*-ren kanta apokrifoa den, halaberetsu gertatzen dena *Domingoren eresia*-rekin²⁸. Biok erabat noblekoak. Hala nola Chaho eta Hiribarren artean moldatu zuten *Annibalen kantua*²⁹. Edota Klaudio Otaegik asmatu *Beotibarko kanta*³⁰, hainbestetan Lurdes Iriondok kantatua, zeinetaz Cid-ek esaten digun:

El hecho de que tales baladas populares resultasen falsas, no resta nada a la influencia efectiva que tuvieron en muchos casos para dignificar las lenguas y culturas de varias de las naciones sin Estado³¹.

8. Irizpide modernoz eginikoa da *Euskal Baladak* (1983), noski, baladen geografia ikertuz, dialektoak aztertuz eta mapak eginez. Halere hitzaurrean kontraesanik bada, zeren lehenik badiote *erlijiozko gaiak hain dira ugari non banaka batzuz baizik ez ditugu sartu* (8. or.) geroxeago diote *gaien zerrenda exhaustiboa egitea izan da gure asmoa*, (9. or.). Asmoa asmo gelditu zitzaizela esan behar, hain garrantzizkoak ohi diren doinuak, esate baterako, beste

²⁷ ZAVALA, Antonio, «Terueleko maitaleak eta Markesaren Alabaren bertsoak», *Auspoaren auspoa IV (Itzaldia / conferencias)*. Auspoa, Donostia 2006, 275-279.

²⁸ URKIZU, Patri, «Apokrifoen eta kritikarien saltsa-maltsez», *Balada zaharrez*. Erein, Donostia 2005, 17-39.

²⁹ URKIZU, Patri, *Agosti Chahoren bizitza eta idazlanak 1811-1858*. Euskaltzaindia. BBK, Bilbao, 1992, 63-64.

³⁰ URKIZU, Patri & AZURMENDI, Xabier, «Beotibar'ko kanta», *Klaudio Otaegi olerkaria (1836-1890)*, Donostia, Etor, 1991, 99.

³¹ CID, Jesús Antonio, Aip. art., 74.

zenbait antologiatan ageri direnak falta baitzaizkie. Bestalde, zenbait ortografia erratez eta akatsez gain aurkibidea ez da oso argia, eta forma aldetik baladen aurkezpenak badu hobetzekorik.

Neurtitzak aurkezterakoan Hegoaldeko ohitura eta jaidurari jarraiki izan diote, adibidez, hiru bertsolerroz zegoena etorkizko antologian lau bertsolerrotan eman dute, hala nola, *Haltzak ez dü bihotzik...*³²; edota *Goizian goizik jeiki nüündüzün espusa nintzan goizian ...*³³ laukoa zortzikotan. Nire aldetik Iparraldeko ohitura gogokoago dut.

9. Halaber A.XIV. PULUNPA tituluz ageri zaiguna eta Michelen liburutik hartua (348-352), laukoa zortzikotan ematen da, baina 15. bertsoa seikoan ageri da. Bertsolerro batek ihesi egin zion Micheli eta hau kopiatu dutenei, baina Goitiñori esker, alegia, 1894eko uztailaren 28an plazaratu *California-ko Eskual Herria Berriketariari* esker badakigu zein den falta zen bertsolerro hori: *Eskual herriaz oroitzean nigarretan urturik*. Horrela bada Léopoldina-Rosaren hondoratzeaz Jean Etcheto «Katxo»-k 1842an egindako kanta osaturik dauka. Honek ematen digu pentsatzera Goitiñok ziuraski bere aldizkarirako erabili ohi zuena galdu edota iritsi ez zaigun bertso-paper moldiztegitua izanen zela. Beraz, nire ustez hobeto litzateke eman beharrean

*Frantziatik jin ginen
zer nahi den gostarik,
ginituien erresursa
guzia xahaturik:
Montebideon gira orai
xagrinez aberasturik.*

(Lakarra et al., 244)

Goytiñoren arabera ematea:

*Frantziatik jin ginen zer nahi den gostarik,
Ginituien erresursa guzia xahaturik:*

³² KKK 142.

³³ SALLABERRY, Jean D-J., *Chants populaires du Pays Basque*, Veuve Lamoignon, Bayonne 1870,190.

Monte-Bideon gira orai xangrinez aberasturik,
Eskual herriaz oroitzean nigarretan urturik³⁴.

10. *Urkamendiko baladak* sailari dagokionez eta Xabier Kaltzakortak³⁵ bereziki bilduma exhaustiborik egin ez arren aski artikulu interesgarria gaiaz egiten duena osatuz nire bilduma oraindik argitaragabea burutu dut berrogei kanta asko oraindik ezagunabe edo gutxi ezagunak direnekin³⁶. Eta berrogei kanta hauetarik hamarren batek bakarrik ez dute egile ezaguna. Hauei buruz Orixek honakoa zioen «Los reos poetas» artikuluan³⁷:

En nuestra siempre desdenada y no bien conocida literatura popular se cultivó hasta nuestros días un género de poesía, cuyas muestras se echan de menos en nuestros cancioneros. Hemos alcanzado la tradición, que en nosotros se interrumpe y desaparece definitivamente, de que los más insig-nes criminales, los destinados al cadalso, cantaran el arrepentimiento de sus crímenes en verso, construído por ellos mismos.

Jenero berezitzat jotzen du, beraz, Orixek hiltzaileek berek moldatu omen bertsoak kantatzen zituztenak; baina honi buruz beste erara pentsatzen du Julio Caro Barojak, honakoa baitio:

Desde un punto de vista literario o ideológico no cabe duda de que la Li-teratura popular sobre crímenes no está escrita, en su mayor parte, por cri-minales y lo que refleja no son tanto hechos reales debidos a aquellos como conceptos válidos en una sociedad popular, o admitidos por una parte consi-derable de aquella. Los cantos sardos, corsos o sicilianos recogidos por Boui-llier, Tommaseo y, sobre todo, Pitré, son producto de una sociedad entera, no de unos criminales dedicados a la versificación, salvo en casos contados³⁸.

Hitz hauek ere zenbait gogoeta merezi dute. Badakigu Heriotza eta Li-teraturak, harreman zuzenak izan dituztela mendeetan zehar. Joseph Le

³⁴ *California-ko Eskual Herria* berriketaria, San Francisco. 1894-VII-24.

³⁵ KALTZAKORTA, Xabier, «Bertsojarrietatik ahozkoa (Urkabe-bertsoak euskaraz. Estudiante gaz-tearenak eta beste». Internet.www.mendebalde.com...

³⁶ URKIZU, Patri, *Urkamendiko baladak*. Donostia 2010. Argitaragabea.

³⁷ ORMAETXEA, Nicolás, «Los reos poetas», EUZKADI, 1927, nº 4551.

³⁸ CARO BAROJA, Julio, *Ensayo sobre la literatura de cordel*. Ediciones de la Revista de Occidente, Madrid 1969, 148.

Floch-ek³⁹ dioskunez, mendebaldeko hirietako kaleetan zehar kantari ibiltzen ohi ziren bertso saltzaileak juglarren ondorengotzat har ditzakegu. Eta kantatzearekin batera saltzen zituzten bertso-papera era orotarikoak zitezkeen: gerra kantak, amodiozkoak, kantikak, noelak, santuen bizitzak, irri eta ziri egitekoak, urkamendi eta gilotinako ixtorioak kontatzen zituztenak...

Azken hauetan arreta pixkat paratuz ohartuko gara jada XI. mendean *Codex Calixtinus*-ean aipatzen zaigula *Urkatuaren Miraria*, zein XIII. mendean Alfonso X. jakitunak bere *Cantigas a Nuestra Señora* liburu ospetsuan jadanik jasotzen duen. XV. mendeko bukaeran moldatu zituela François Villon poetak bere *építaphe* edo *ballade des pendus* ospetsua eta XVI. mende bukaeran, 1587an hain zuzen, Maria Stuart hil zutenean, historialariak dienez Parise beterik zegoela gertakizun triste hari buruzko bertso-paperez, *pasquils [complaints], placards, tombeaux et discours sur cette morte violent voloient...*

Aidean zebiltzan bertso-papera, eta hori dela eta frantsesek izen hori emango diete, hain zuzen: *feuilles volantes*...Espainian hedatu ohi zen deitura, *pliegos de cordel* izan zen, edota *romances de ciego*, eta jada XVI. mendeaz geroztik hilketak eta gertaera odoltsuak kontatzen zituztenak ere ez ziren gutxi⁴⁰.

XVIII. mendean Louis-Sébastien Mercier-ek Pariseko ikuskari ospetsu batean kale kantariei buruzko honako irudia utziko digu:

*Un parricide, un empoisonneur, un assassin, le lendemain, que dis-je, dès le jour même de leur supplice, enfantent des complaints qui ont chantées dans tous les carrefours et composées par les chanteurs du Pont-Neuf.*⁴¹

³⁹ LE FLOCH, Joseph, «Chanteurs de rue et complaints judiciaires. Quelques remarques à propos des complaints françaises», *Histoire et justice, Panoram de la recherche. Le Temps de l'Histoire*, nov. 2001, 155-168.

⁴⁰ Anónimo: «Coplas hechas sobre un caso acontecido en Yerez de la Frontera de un hombre que mató a 22 personas.», s. XVI. Ik: Carolina LECOQ, 1988, «Los pliegos de cordel» en *las bibliotecas de Paris*. Madrid: Printing Books, s.a., 72.

⁴¹ *Tableau de Paris*, 1788. (Paris: Horizons de France, 1947, 156.)

Alegia, aita hiltzaile, pozointzale eta bestek, hitz batean asesinoek beren zigor egunetik bertatik izaten ohi zituztela plaza, merkatu eta bide gurutzetan beren bitzita tragikoak kontatzen zituzten kantak.

Euskal Herrian ere ez ziren ezezagunak honelako kantak, horixe baitio Francisque Michelek bederen, *comme ailleurs, les complaints composées dans le Pays Basque à l'occasion de crimes célèbres et du supplice de leurs auteurs sont en grand nombre*⁴², hots, ugariak zirela ere gurean hilketen ondoren urkamendiko edo gilotinako zigorraren okasiorako moldatzen ohi ziren bertsoak eta kantak. Hauxe dio 1857an Michelek, baina tamalez oso gutxi iritsi zaizkigu arruntak ziren bertso haietarik. Hamar bakarrik dira data horren aitzonekoak.

Kantu hauek antzerki ohikoen arabera, hitzaurre moduan moldatu bertso-formula batzuekin hasten dira (Pastoraletan *Lehen Pheredikiek* bete ohi duten funtzio berdinez). Gero kontakizuna edo ixtorioa dator, krimena edo hilketak, –maiz gertatzen zen bezala bat baino gehiago zirenean–, alegia, ekintza. Eta azken hitzarekin (edo *Azken Pheredikia*), bukatzen dira, non ekintza odoltsuari darraion zigor esenplu emailea ageriko den, azpimarratuz ixtorioari dagokion ikaskizuna.

Michel Leclerc, Pont-Neuf-eko kantaria izan zen Parisen XVIII. mendean konplintegileen artean ospetsuenetarikoa. Honen kanta zenbait aipatzearen hor daude, 1757ko *Damiens-en kondemnazioea*, Louis XV.ari aitzo kolpe batez hiltzen saiatzeagatik, eta 1777ko *Desrués-en etsekuzioea* Grèveko Plazan. Egun honetan prezizki, hiru kanta berri agertu ziren Lenoir polizia buruaren baimenarekin Valleyre moldiztegian inprimaturik.

Jean Baptiste Orpustan⁴³ ikerlearen arabera, Borthegaray urkamendira doaneko kanta, Lambert apaiza, *vulgo Belça*, hiltzeagatik 1723. urte ingurukoa litzateke, eta beraz, iritsi zaigun tradizio honen lehenetarikotzat jo dezakegu, Berdabioren ixtorioa hamazazpi urte geroagokoa baita, hots,

⁴² MICHEL, Francisque, *Le Pays Basque...* Paris: F. Didot, 1857, 423.

⁴³ ORPUSTAN, Jean Baptiste, «La chanson de Borthagaray» «Urzaiz», *La vallée d'Ossés en Basse-Navarre. Orzaizeko Ibarra. Bidarray, Ossés, Saint-Martin-d'Arrossa*. Baigorri: Ed. Izpegi, 2002, 265-273.

1740aren ingurukoa. Berriki Patziku Perurenak ixtorioaren inguruko xehe-tasun guztiak liburu eder batean⁴⁴ bildu dizkigu.

Frantzia Iraultza garaian zertxobait gutxiagotu ziren arren krimen ta zorigaitzen gainean moldatu kantak, XIX. mendean berriro ugaritu egin ziren. Pariseko Liburutegi Nazionalean milaka *complainte* aurki daitezke frantsesez. Hauen artean, gutxi batzuk euskaraz, oso gutxi gure gogorako, baina ez horregatik zokoratu edo baztertu beharrak, esan nahi digunak oroi-tzen baditugu Michelen hitzak anitz galdu direla bidean.

Kanta hauek topikoz eta formulez josiak daude, eta Frédéric Chauvaud-ek⁴⁵ azpimarratzen digunez, botereak bere ideologia propioa hedatzeko eta zabaltzeko erabiltzen zituen. Gizartearen natura orokorra baieztatzeko, moralaren garrantzia indartzeko eta betidaniko Ongiaren eta Gaizkiaren arteko borrokaz aritzeko. Noski, Boterearen eta Justiziaren ekintza eredugarriak argi eta garbi uzteko, eta honetarako heriotza zigorra, gilotina ohi zen erabiliko Frantzia XVIII. mende bukaeraz geroztik –heriotze zigorra goxatzearen, antza– eta Espainian urkamendia edota garrote *vil* delakoa.

Jean Michel Moreau eta Ernest Schnaiter-ek honela pintatzen digute XIX. mendeko konplainten kantaria. Ohol batera igoa, drama odoltsuaren ixtoria kontatzen diolarik inguratzen zitzaion jendetzari. Oihal handi bat dauka aurrez-aurre lau edo sei karratutan banatua, non hilketaren une ezberdinak ageri diren. Bertan hiltzaileak bere aizto beldurgarri zoro moduan ari da gizakiak hiltzen, eta biktinek begitarte izutua erakusten dute.

François du Sorbier⁴⁶ irakasleak Ingalaterrako biografia kriminala aurkezte-rakoan, hauen zabalkundea, bilakaera eta irakurlegoa ikertzen digu literatura ondorio hauetara iritsiz, alegia, kritikagintzan literatura klasikoa eta herrikoia-ren artean ezarri ohi diren mugak faltsuak direla eta hautsi beharrezko, berei-zketa hau azterketa sakon batek ezabatu egiten baitigu. Gaizkileak produkzio

⁴⁴ PERURENA, Patziku, *Goizuetan bada gizon bat... Trabukoren kantako misterioak*. Alberdania, Irun 2010.

⁴⁵ LE FLOCH, Joseph, aip. art., 101.

⁴⁶ SORBIER, Françoise du, «La biographie criminelle anglaise», *Dix-huitième siècle. Littératures populaires*. Paris: PU., 1986, 167.

idatzian XVIII. mendean, eta geroago ere bai, leku garrantzitsu eta nabarmena hartzen duela egunkarietako ixtorioetan, aitorpenetan, Justiziaren epai-erabakietan, hiltzaileen ixtorio- bildumetan, eta bestetan. Nork ez du ezagutzen, adibidez, Defoeren eleberrietariko baten heroina den *Moll Flanders* andrea?

Jean-Pierre Seguin-ek⁴⁷ bere aldetik dioskunez, kanta hauetan hainbeste aipatzen da Antzinatea eta erlijioa eta hain da handia exenplu emaitaren gogoia koplariaren baitan, ezen hilketaren ixtorioa kontatzeari aski leku gutxi uzten dion, eta halaber honelako kantak lekuko aparta direla herri mentalitateak aztertzeke eta ezagutzeko.

Eta Daniel Giraudon-ek⁴⁸ Bretañan hiltzaileen inguruan sorturiko baladak, –berrogeita hamarren bat–, aztertzerakoan honako ondorioetara iristen da. Alegia, ikus dezakegula nola bertso-paper horiek erantzun ahal izan dioten frantsesez gutxi alfabetizatua den entzule eta hartzaileari, baina bere txokotik eta bakardadetik atera eta kanpoan zer gertatzen den ere jakin nahi duenari.

XIX. mendean erruz eta modu nabarmenez zabaltzen ari den prentsa, egunkari eta astekarietan elikatzen dela koplakaria. Egunerokotasunean aurkitzen dituela albisteak, batez ere krimenen ingurukoak, bai baitaki bere entzuleak oso gogoko dituela gai tragikoak. Eta azkenik mezuak ez direla batiere iraultzaileak, kontserbadoreak baizik, aginte zibil eta erlijiosoak inposatuak noski. Areago oraindik, gertaera tragikoak tratatzeko modu berezi horren bitartez bi sotesan saldu bertso-paperekin saiatu izan dela eta ahalegindu bere neurri apalean garaiko bortizkeria eta hilketen kontrako borrokan.

Euskal urkamendiko baladegileen artean bada bat bereziki gaian espezializatu zena, Jean Etchepare donapaleutarra. Honek bederen hamahiru euskaraz eta hamabi frantsesez idatzi zituen 1873etik 1889ko epean. Konplain-tegilea dugu, alegia, tragedien berri ematen duena, inondazioneak,

⁴⁷ SEGUIN, Jean-Pierre, «Canards»: une succession ouverte», *La Bibliothèque bleue & les littératures de colportage*. Ed. Thierry Delcourt & Elisabeth Parinet, Paris: École de chartes, 2000, 185-193.

⁴⁸ GIRAUDON, Daniel, «Complaintes criminelles sur feuilles volantes au XIXe siècle en Basse-Bretagne», *Violence et société en Bretagne et dans les pays celtiques*. Ed. Jean-Yves Carluier, Brest: Centre de Recherche Bretonne et Celtique, 2000, 169-198.

itsasuntzien ondoratzeak, baina batez ere kriminalen koplaria dugu Etchepare. Hitz lauz eta modu xume batez ematen dizkigun asasinamenduen **explikazioniak** direla eta, esan dezakegu frantsesez deitu **canard**, euskal ixtorio beltzen kontakizunetarako bidean saiotxo bat direla eta aitzindari dugula gure literaturaren esparruan. Eta kontutan hartzen badugu non inprimatu ziren bertso-paperoak (Baiona, Orthez, Akize, Pabe, Foix...) eta euskaraz ez ezik frantsesez ere idazten eta moldiztegiarazten zituela gaiztaginen kontrako eta onbidearen aldeko konplaintok, bere mezua ez zen mugatu Ipar Euskal Herrira soilik, Pirineoko beste herrialdeetan ere barreiatu bide zen⁴⁹.

11. Beste kasu batean, esate baterako, Beholako guardaren hilketa kontatzen den baladan, badakigu Jean Moulier «Oxobi»rena dela eta 1922an jada *Euskaldun Kantariak* liburuxkan moldiztegiatua. Kasu honetan, ordea, interesgarria da nola herri memorioak aldatzen dituen kantak eta hitzak. Ikustea nola konprenitzen ez dituenen zenbait hitz bere kasara asmatzen dituen. Adibidez, mila bederatzirehun eta hogeitabiko edizioan kantak honela diosku:

Gauak ardura Otsailean hotz,
aurten hegoa maiz hari:
Adanak lore, mertchikak ere
aitzinka primaderari ...⁵⁰

Ohiko diren naturari eskaini lirika bertsoak, –Manuel Lekuonak dekoraziozko poesia deitzen zuena–, tartekatzerakoan trajerian, ordea, kantariak ez bide ditu konprenitu, edo ahantzi egin ditu, kasu honetan Pierrot Bordak, eta beste honakoak asmatu dizkigu:

Gauak ardura hotz,
aurten negua maiz ari,
Mertxikak lore andanak ere
aitzinka primaderari.

⁴⁹ URKIZU, Patri, «Jean Etchepare. Konplaintak (1873-1889)». *Revista de Lenguas y Literaturas catalana, gallega y vasca*. UNED, Madrid, 2010, XV, 171-229. www.e-spacio.uned.es...

⁵⁰ URKIZU, Patri (Ed.), *Senpereko Kantu Xaharrak. Oxtikenekoak* Kultur Elkartea. Eusko Ikaskuntza, Donostia, 2001, 15.

Non ikusten dugun *hegoa* hitzak *negua* eman duela eta *adanak* (edo aranak) *andanak* bilakatu dela zentzua aldatuz. Gure ustez garbi dago ematekotan testu bat, lehena beharko genukeela inprimatu, hots, 1922koa eta ez 2000ko ediziokoa.

12. Cid irakasleak aipatu artikuluan⁵¹ honakoa dio:

En el estudio global sobre la tradición vasca habrá que tenerse en cuenta, al menos como hipótesis, la existencia, en los siglos XVIII y XIX, de una especie de moderna «juglaría» (tan distante del bertsolarismo como de la poesía culta o semiculta que por entonces se cultivaba), que actúa en la parte francesa del país y no tiene correspondencia en las provincias meridionales.

Jean Etcheparek eta bere emazteak plazetan kantaturiko eta saldutako bertso-paperei «moderna *juglaría*» dei ote diezaiekegu? Baliteke, baina hain urrun ote daude hauen kantak bertsolaritzatik, edota zenbait bertsolari ospetsuk moldiztegirarazten zituzten kantetik?

Bestalde oinohar batean esaten digu geroxeago: *Según Juaristi, es posible que algunas baladas francesas pasaran al vasco a través de versiones gasconas o bearnesas. La hipótesis es ciertamente plausible y lógica, pero no conocemos ningún caso concreto en que ello pueda probarse*⁵².

Geuk ere ez, zeren ikusi eta aztertu ditugun adibideetan⁵³ beti bazen etorkian edo paraleloki bertsio frantsesa, baina ez biarnesa.

Honen ondoren baladen konparazioak direla eta Cid-ek hauxe dio:

*En contraste con esta abundancia de conexiones, a la vez temáticas y genéticas, de la balada vasca con la francesa y catalana, no deja de ser sorprendente el que no exista – como ya indicábamos – ni un solo tema baladístico vasco que dependa del Romancero castellano. Incluso cuando existe coincidencia «argumental» en los temas vasco y castellano, se trata de tipos de balada por completo distintos, y es descartable cualquier relación genética entre una y otra balada*⁵⁴.

⁵¹ Aip. Art., 88.

⁵² Aip. Art. 89.

⁵³ URKIZU, Patri, «Itzulpen eta moldatze moduez», *Balada zaharrez*, 2005, 39-64).

⁵⁴ Aip. Art., 90.

12. Ez nago ni hemen dioenaz hain seguru, eta adibide bat emango dut kontrajarriz. Hots, **Laxaro Perurenarena**. Bertsoegile honen berri Patziku Perurenak ematen digu, Antonia eta soldatu haurjaleak deritzan gaiari buruzko bertsoen paratzaile bezala. Extremaduran gertaturikoa 1848an⁵⁵, eta Laxarok moldatu zuena bere kasa⁵⁶. Data ez dakigu zehazki, baina bigarren bertsolerroan, *Oain dela eunda larogei urte Extremaduran pasea*, dio, eta gure kalkuluak onak badira *eunda* delako hitza soberan da eta 1928. urtean geundeke.

Aiarreko Laxaro Perurenaren kasuan honaxekoa dio Patziku Perurenak⁵⁷: *Gertakari izugarri honi buruzko kronika edo nobela gisakoren bat izan behar du espainolez argitaratua, baina ez dut zuztarrenik inon bilatu; saiatu ere ez asko, egia esan.*

Iturriarekin topo egin baikenuen, guri, ordea, interesgarria iruditu zaigu konparatzea bertsoen bat edo beste ikusteko bertsolariaren antzea. Hona adibidetxoa:

[...] *Serían como las ocho, llaman los cuatro a la puerta,
Abre la Antonia y entraron con muchísima cautela,
Diciendo no hacer ruido porque alguien no nos sienta.
Se meten en la cocina, empiezan a partir leña,
Ponen la sarten al fuego y con aceite la llenan.
Llama Francisco a la Antonia que estaba dando teta
A su desgraciada hija, y al instante se presenta.
¿Qué es lo que quieres, Francisco? Qué he de querer, considera,
Quiero que estés con nosotros y disfrutes de la fiesta;
Y tomándole la niña, al momento la degüella,
Sin que la infeliz madre el libertarla pudiera*⁵⁸.

⁵⁵ HORROROSO ATENTADO *que han cometido cuatro desalmados en una aldea de la provincia de Estramadura con una tierna niña de diez meses, á 16 de enero de este presente año de 1848.* Imprenta de Cristobal Miro, calle de Arrepentidas, núm. 5 tienda. Madrid, Autor: Duart. (SEGURA, Isabel, *Romances horrorosos. Selección de romances de ciego que dan cuenta de crímenes verídicos, atrocidades y otras miserias humanas.* Alta Fulla, Barcelona 1984, 49-52.)

⁵⁶ ZUBIRI, J.J. & PERURENA, P., *Goizueta eta Aranoko hizkerak*. Iruñea: Nafarroako Gobernua, 1998, 212.

⁵⁷ ZUBIRI, J.J. & PERURENA, P., *Goizueta eta Aranoko hizkerak*. Nafarroako gobernua, Iruñea 1998, 211.

⁵⁸ Op. cit., 50-51.

Eta euskaraz hona moldaketa:

*Andreagana lau lagun joanda, atean zaizkio jarri,
Esanez: «Ola Antoniatxo! Atoz beraño zerrori.
Notizi onik etzakartela, abudo zion igarri.
«Jose Frantzisko il zala baña. Ara bizirik etorri!»
Atea ireki zuan andreak; ta lau lagun ziran sartu.
Ta bularrean zeukan aurra bereala zion kendu.
Lepoa moztu, tajadak egin, gero prijitzzen paratu
Afari on bat guztientzako biar zutela plantatu.*

Garbi dago Duartekek idatzi gaztelaniazko lau orridaldeko plegua euskaraz hamaika bertsotan emateko bere labur beharra eta lakonismoa erabili behar izan dituela Aiarreko Laxarok.

13. Eta hona zer dioen Antonio Zavalak⁵⁹ Eibarko hilketaz Patxi Erauskinen moldatu bertso paperaz:

Eibar'ko eriotza onetzaz zerbait geiago ikastearren, garai artako periodikoak zer zioten irakurtzea on litzakela iduritu zitzaigun. Donosti'ko La Voz de Guipúzcoa eskatu ta aztertu genduan. Onek diona urrengotan arkituko du irakurleak. Bertsolariak dionarekin, oso batera dator. Dударik gabe, Erauskin'ek periodikoren batetik, eta bearbada onetxetatik, artuko zituan bere esatekoak. Egiten duana auxe da: periodikoak erderaz eta itz-lauz esaten duana, berak euskeraz eta bertsotan jarri.

Ori ikusita zera batez oartu giñan. Garai hatean, antziñako denboretan alegia, bertsolariak berak ikusita edo besteren bati entzunda ikasten zuan gertaeraren berri, eta besterik gabe bertsoak jarri.

Baiñan gero, periodikoak ugaldu ziranean, auetatik asi zan esatekoak ateratzen, gai askotarako beintzat. Alegia, periodikoa jarri zan gertaera eta bertsolariaren tarteetan. Inor oartu gabe egin bazan ere, aldaketa aundia izan zan ori bertsolaritzarako. Geroztik, berriz, bitarteko berriak sortu dira, irratia eta telebisioa batik-bat.

Beraz, garai batean ahoz-ahoko tradizioaren lekuko zuzenak baziren koplariak, denboraren poderioz eta kazetaritzaren eraginez, batez ere XIX.

⁵⁹ ZAVALA, Antonio, *Patxi Erauskin bertsolaria (1874-1945)*, II. Auspoa 131, Donostia 1978, 15.

mendean eta XX. mendeko lehen partean hauetarik hartzen zituztela gaiak beren bertso-paperak burutu, moldatu eta gauzatzeko. Eta Iparraldean frantsesetik zen bezala, Hegoaldean gaztelaniatik hartzen zutelakoan nago, besterik gabe.

Galdera xume bat datorkit burura? Zein da lehenago garaiotan bertso-papera ala kanta? Zavalak dioskunez:

Erri-literatura geienetan berdín getatu da. Aozkoak izan ziran asiera batean, eta paperera gero pasa. Batzuek lenago, besteak geroago eman zuten pauso ori. [...] Berdín esan genezake beste poesia-mota askorengatik ere. Adibidez, koplá zaarrak, errondakoak, trikíti-dantzarakoak, aurrakantak, seaskakoak eta beste asko eta asko. Auek oso gutxitan atera izan dira bertso-paperean. Azkue'ren kantutegia artu besterik ez dago⁶⁰.

Baina ikus dezagun itsasoko tragediari buruzko kanta bat. Azkuek⁶¹ gure itsasuntzi honen tragediari buruz moldatu zen kanta baten bertso pare bat jaso zuen Ziburun, *Bordeletik joan ginen...* bertsoleerroaz hasten dena, baina guk hamasei bertso-tako bertso-papera, SAINT-PAULGO GIZAJALEAK deitu duguna⁶² eta honen hitzaurrea prosaz aurkitu dugu. Historia triste hau ere bere aldetik jaso zuen *Journal des Instituteurs* delakoak⁶³, Dupré jaunak Ministroari zuzendu gutun batekin, non konparatzen duen Méduse-ren hondoratzearekin, eta non Bernier, bigarren kapitainaren txostena ere ematen den.

Halaberetsu **Jean Etchepare** donapaleutar koplariak⁶⁴ krimenei buruzko baladez aparte bi kantu ezberdin moldatu zituen naturak eragin zorigaitzen gainean, hau da, bat 1873an gertatu **VILLE DU HAVRE**-ren hondoratzea

⁶⁰ ZAVALA, Antonio, «Bertso-paperak», *Auspoaren auspoa I (Itzaldia / conferencias)*. Auspoa 238, Oartzun 1996, 323-350.

⁶¹ AZKUE, Resurrección M. de, *Cancionero popular Vasco*. Bilbao, 1923, nº 621, T. II, 748.

⁶² Kantu Berria, 1868. *Un horrible repas*. Bayonne, Imprimerie, E. Lasserre, Rue Orbe 20. BNP, Z Basque nº 905.

⁶³ *Journal des instituteurs des écoles normales primaires, des classes d'adultes et des salles d'asile. Recueil hebdomadaire*, Paris, nº 15, 12 avril 1868, 198-199.

⁶⁴ URKIZU, Patri, *Jean Etchepare koplariaren konplamtak, 1873-1890*. Ik. 49. oharra.

kontatzen diguna⁶⁵, lainoek eta ekaitzak eragina, non 226 *pasajers ithorik* bukatu zituzten beren egunak, eta bestea 1875eko *inondazioneak*, uholde izugarriak aipatzen dituena.

Aita Donostiak⁶⁶ Saran kanta honen bi bertasio jaso zituen (n° 1007, n° 1008), baina Etcheparek moldatu eta senar-emazteek kantatzen zuten hamabi bertso 1876ko bertsiotik 1913ra soilik bi bertso kanta iritsi ziren, bi bertsiotan. Bata, Maria Agerre Lehetchipikoaren ahotik jaso ahal izan zuena 1912ko urriaren 30ean eta bestea, bertako neskamearenetik 1913ko urtarrilaren 15ean. Hona hemen denboraren poderioz sorturiko aldaketak:

Jean Etchepare (1876)

1. Untzi bat galdu zauku itsaso handian,
Berrehun bat pasajers juan da barnian,
Heiagora, marraska bazen han ordian,
Jaunari gomendatuz azken orenian.

[...]

6. Untziko kapitaina oihuka hasi zen,
Jenden kontserbatzeko baxetak non ziren?
Hiruretarik biga hautsiak baitziren,
Ororen salbatzeko bat baizikan etzen.

Marie Agerre (1912)

1. Untzi bat galdu zauku itsaso handian,
Berrehun bat *pasajer baziren* barnian,
Heien gora marraskak han ziren orduian,
Jaunari *komendatuz* azken orenian.
2. Untziko kapitaina oihuka ari zen,
Jende hoikien salbatzeko baxerak non ziren?
Hiruetarik bia galduak baitziren,
Jende hoikien salbatzeko bat baizik han etzen.

⁶⁵ 1876. M Fiche BNF, YO-2. COMPLAINTÉ sur l'épouvantable naufrage de la «Ville du Havre», *Le navire français percé par le navire anglais... 226 passagers ithoric...*

⁶⁶ DONOSTIA, P., *Cancionero Vasco*, T. VIII, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1994, 1391-1393.

Lakarra et al.-ek (T.I, 112) balada dantzatuei buruz diote: *Ez dugu ordea honelako daturik Euskal Herriari dagokionez. Gure ustez Mur de Iharasarri gaitzat duena litzateke hauetariko bat, adibidez*⁶⁷.

Halaber Kalzakortak *Dantza-kopla zaharrak* liburuan⁶⁸ xorta ederra bildu digu, baina zuzenketatxo bat egin nahi nioke, *pro domo*. Konprenituko du ongi nire sorterriko idazleak defenditzea. Iristen denean XXII. KOPLA ASMATUAK EDO AUTOREDUN KOPLAK kapitulura, honela hasten da:

Kopla asmatuak biltzen dituzten hiru sail ekarriko ditut oraingo atal honetara. Lehen saileko aleak Iruzubi delako batek asmatuak dira. Markinako Iruzubieta auzokoa izan behar zuen ezizen hori erabili zuenak.

Iruzubi hori ez da markinarra, noski, lezoarra baizik. Hots, Daniel Garbizu da (Lezo 1897 – Herrera 1984), «Zubigar» poeta eta «Tege» Tomas Garbizu musikariaren anaia, alegia, eta hiru anaien euskal lan zenbait bildu genituen Patxi Intxaurrendieta eta neuk⁶⁹. Argibide honen ondoren trikiti bertso baten transkripzioak konpara ditzagun:

- a) Arpegian naikoa
badabilki autsa,
ezpal goriak eta
lepua beltz beltza. (Kalzakorta: 2007-304)
- b) Arpegian, naikoa
badabilki antza,
ezpain gorriyak eta
lepua beltz beltza. (Urkizu et alt.: 1991-395)

Garbi dago moldiztegiko akatsak eta grafiak zuzenduz bien arteko batuketara litzatekeela trikiti zuzena:

⁶⁷ URKIZU, Patri, *Lapurdi, Baxenabarre eta Zuberoako bertso eta kantak*, I, Etor, Donostia 1991, 415-416.

⁶⁸ KALZAKORTA ELORZA, Jabier, *Dantza-kopla zaharrak*. Laratz- Ahozko literatura bilduma 6. La-bayru, BBK, Bilbao 2007.

⁶⁹ URKIZU, Patri & INTXAURRENDIETA, Patxi, *Garbizu anaiak. «Zubigar», «Iruzubi», «Tege», 1921-1936*. Lezoko Udala 1991.

- c) Arpegian naikoa
badabilki autsa,
ezpain gorriyak eta
lepua beltz beltza.

14. Ondorioak. Hautatzekotan bertso bat hau zein irizpideren arabera hautatu eta nola transkribitu?

Eman dezagun ANTOLOGIA bost (edo sei) tomotan banatzen dela:

- I ERDI AROA ETA ERRENAZIMENDUA
II XVII ETA XVIII MENDEAK
III XIX MENDEA
IV XX MENDEA: 1901-1950
V XX MENDEA: 1951-2000
(VI XXI MENDEA: 2001-2010)

Ene ustez bertso-paperen eta baladen kasuan bi ixtori ezberdin bailirate-ke moldiztegitratze irizpideak ere hala beharko luteke. Eta noski POESIA jeneroaren azpisail gisara ezarriko nituzke.

Bertso-paperen kasuan:

- a) Egile beraren eta poema beraren bertso-paper ezberdinak ageri badi-ra, bat hautatu beharko litzateke ANTOLOGIArako: Zaharrena. Eta oinoharretan agertu diren beste bertso-paperak eta aldaerak jaso, ho-nek emango bailiguke kantaren edo bertsoen hedadura.
- b) Egile ezaguna balitz honen biografia ttipi bat moldatu bil daitezkeen datuekin, sarrera gisara.
- d) Ahalik ohar guttienak, guztiz beharrezko direnak edo bederen soilik argigarri gerta daitezkeenak bai kontestua bai hizkuntza konpreni-tzeko. Alegia, esanahia.

Baladen kasuan:

- a) Gaika aurkeztu.
- b) Pan-Hispanikoen eta Pan-Europeoen balada korrespondentziak eta IGRH-eko zenbakia eman.

- c) Oharrak gaia Europako baladen tradizioan aurkeztuz, aldaerak adieraziz eta konparazioak eginez.
- d) Musika doinuak eman.

Eta ohar xumeok eztabaidarako balioko digutelakoan besterik ez oraingoz.

Bibliografia

AREJITA, A. et al., 1995, *Mendebaldeko Euskal Baladak. Antologia*. Labayru Ikastegia. Bilbao Bizkaia Kutxa.

ARRIOLABENGOA, J., 2008, *Euskara Ibarguen-Cachopin kronikan. Testu zaharren ediziorako kontribuzioa*. Euskaltzaindia BBK, Bilbao.

AZKUE, R.M., 1923, *Cancionero popular Vasco*. Bilbao.

———, 1947, *Euskalerraren Yakintza (Literatura popular del País Vasco)*. Espasa-Calpe, Madrid.

CARO BAROJA, J., 1969, *Ensayo sobre la literatura de cordel*. Ediciones de la Revista de Occidente, Madrid

California-ko Eskual Herria berriketaria, San Francisco. 1894-VII-24.

CID, J.A., 2000, «Romancero hispánico y balada vasca», *Antonio Zavalaren ohoretan*. Deustuko Unibertsitatea. Bilbao, 69-101.

DONCIEUX, G., 1904, *Le Romancéro populaire de la France. Choix de chansons populaires françaises. Textes critiques*. Paris, Émile Bouillon.

DONOSTIA, P., 1994, *Cancionero Vasco*, Vs. VI-IX, Ed. P. Jorge Riezu, colaboradores Juan Mari Beltrán y Claudio Zudaire. Eusko Ikaskuntza, Donostia Eusko Ikaskuntza, Donostia.

GIRAUDON, D., 2000, «Complaintes criminelles sur feuilles volantes au XIXe siècle en Basse-Bretagne», *Violence et société en Bretagne et dans les pays celtiques*. Ed. Jean-Yves Carlier, Brest: Centre de Recherche Bretonne et Celtique, 169-198.

JUARISTI, J., 1989, *Flor de baladas vascas*. Colección Visor de Poesía. Madrid.

KALZAKORTA, J., 2007, *Dantza-kopla zaharrak*. Laratz- Ahozko literatura bilduma 6. Labayru, BBK, Bilbao.

KALTZAKORTA, X., «Bertsojarrietatik ahozkoa (Urkabe-bertsoak euskaraz. Estudiante gaztearenak eta beste». Internet.www.mendebalde.com...

KANTU BERRIA, 1868. *Un horrible repas*. Bayonne, Imprimerie, E. Lasserre.

LAFITTE, P. & DASSANCE, L., 1967, *Kantu, kanta, khantore*. Baiona, Cordelier.

LAKARRA, J., et al., 1983, *Euskal baladak. Antologia eta azterketa*. Hordago, Donostia.

LECOQ, C., 1988, «*Los pliegos de cordel*» en *las bibliotecas de Paris*. Madrid: Printing Books, s.a..

LE FLOCH, J., 2001, «Chanteurs de rue et complaints judiciaires. Quelques remarques à propos des complaints françaises», *Histoire et justice, Panorama de la recherche. Le Temps de l'Histoire*, nov. 155-168.

MICHEL, F., 1857, *Le Pays Basque, sa population, sa langue, ses moeurs, sa littérature et sa musique*. Fermin Didot, Paris.

ORMAETXEA, N., 1927, «Los reos poetas», EUZKADI, nº 4551.

ORPUSTAN, J.B., 2002, «La chanson de Borthagaray » «Urzaiz», *La vallée d'Ossés en Basse-Navarre. Orzaizeko Ibarra. Bidarray, Ossés, Saint-Martin-d'Arrossa*. Baigorri: Ed. Izpegi, 265-273.

PERURENA, P., 2010, *Goizuetan bada gizon bat... Trabukoren kantako misterioak*. Alberdania, Irun .

SALLABERRY, J.D.J, 1870, *Chants populaires du Pays Basque*, Veuve Lamaignère, Bayonne.

SEGUIN, J.P., 2000, ««Canards»: une succession ouverte», *La Bibliothèque bleue & les littératures de colportage*. Ed. Thierry Delcourt & Elisabeth Parinet, Paris: École de Chartes, 185-193.

SEGURA, I., 1984, *Romances horrorosos. Selección de romances de ciego que dan cuenta de crímenes verídicos, atrocidades y otras miserias humanas*. Alta Fulla, Barcelona.

SORBIER F. du, 1986, «La biographie criminelle anglaise», *Dix-huitième siècle. Littératures populaires*. Paris: PU. 155-169.

URKIZU, P., 1986, «C.A.F. Mähnen-en Kanta eta Bertso Bilduma. Berlin 1857». EGAN, Donostia, 13-84.

———, 1991, *Lapurdi, Baxanabarre eta Zuberoako bertso eta kantak. I. Anonimoak*. Etor, Donostia.

——— et al., 2000, *Historia de la literatura vasca*. UNED, Madrid.

———, 2001, (Ed.), *Senpereko Kantu Xaharrak. Oxtikenekoak* Kultur Elkartea. Eusko Ikaskuntza, Donostia.

———, 2005, «Viejas baladas vascas del cancionero de Chaho», *Revista de Lenguas y Literaturas catalana, gallega y vasca*. XI, UNED, Madrid, 30-109. Interneten www.uned.es –en aurki daiteke.

———, 2005, *Balada zaharrez*. Erein, Donostia 2005.

———, 2009, *Poesía Vasca. Antología bilingüe*. UNED, Aula abierta, Madrid.

———, 2010, *Jean Etchepare koplariaren konplaintak, 1873-1890*. *Revista de Lenguas y Literaturas catalana, gallega y vasca*. XV, UNED, Madrid, 171-229. Interneten www.uned.es –en aurki daiteke.

URKIZU, P. & INTXAURRANDIETA, P., 1991, *Garbizu anaiak*. «Zubigar», «Iruzubi», «Tege», 1921-1936. Lezoko Udala.

VINSON, J., 1883, *Le folk-lore du Pays Basque. Les littératures populaires de toutes les nations. Traditions, légendes, contes, chansons, proverbes, devinettes, superstitions*. Tome XV. G.P. Maisonneuve & Larose, Paris.

ZAVALA, A., 1978, *Patxi Erauzkin bertsolaria (1874-1945)*. Auspoa, 131. Donostia.

———, 1996, «Bertso-paperak», *Auspoaren auspoa I (Itzaldiak / conferencias)*. Auspoa 238, Oiartzun, 323-350.

———, 1998, *Euskal erromantzeak. Romancero Vasco*. Auspoa. Sendoa, Oiartzun.

———, 2006, «Terueleko maitaleak eta Markesaren Alabaren bertsoak», *Auspoaren auspoa IV (Itzaldiak / conferencias)*. Auspoa, Donostia 275-279.